

Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları

Problems Encountered during the Transition to Market Economy in Azerbaijan and Solution Attempts

Prof. Dr. Cihan Bulut (Qafqaz University, Azerbaijan)

Ph.D. Candidate Elchin Suleymanov (Qafqaz University, Azerbaijan)

Assoc. Prof. Dr. Fakhri Hasanov (Qafqaz University, Azerbaijan)

Abstract

After re-gaining its independence on 18 October 1991, the Republic of Azerbaijan started to transform to the market-based economy and to integrate into the world economy. The country's oil and natural gas reserves have been considered the main source for financing range of government programs for reforms. On the one hand, these reserves had to be used effectively; on the other hand, there was a huge demand for foreign investment for extraction. To this end, Azerbaijan has signed "Contract of the Century" in 1994. Although Azerbaijan has wide oil and natural gas reserves, it has faced a number of difficulties in its transition way. This study analyzes these problems and reforms for solving them. One of the types of the problems were related to the economic structure of the former Soviet Union: disruption of the economic ties between the republics resulted in decline of production, high levels of unemployment and prices and consequently led to an economic recession in all of the republics. Another set of problems was related to lack of sufficient institutional bases to transform to the market economy. Moreover, internal conflicts between the political parties and groups for having authority as well as political chaos in the republic can be considered other serious problems during the transition period. Furthermore, Karabakh war and occupation of 20 percent of the Azerbaijani territory by the Armenian military forces had made the situation extremely complicated. Despite all of these extremes, Azerbaijan transformed to the market-based economy decidedly and even became one of the fast growing countries of the world. Even in 2006, with the GDP growth rate of 34.5 percent, Azerbaijan was a leader among growing economies. In parallel with this significant economic development, there is still a need for some socio-economic and institutional reforms in order to get a well-functioned market-based economy in Azerbaijan.

1 Giriş

Azerbaycan 18 Ekim 1991 de bağımsızlığını ilan ettikten sonra ekonomisinin liberasyonu ve serbest piyasa ekonomisine geçmek maksadıyla bir çok önemli reformlara imza atmıştır. Ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde ülkenin en önemli kaynakları ise hemen hemen hepsi Hazar'da yerleşen petrol ve doğal gaz rezervlerinden oluşan enerji kaynaklarıydı. Bu nedenle ekonomik hedeflere ulaşma adına Hazar enerji kaynaklarının en etkin biçimde kullanılması gerekmektedir ve öyle de oldu. Zira Azerbaycan, ekonomik, siyasi ve sosyal açılardan yeniden yapılanma, kalkınma, gelişme ve bağımsızlık adına, Hazar enerji kaynaklarından 1994 yılından itibaren faydalanmaya başladı. Enerji kaynaklarının üretim ve dünya piyasalarına ihracına ilişkin çok önemli projelere karar verildi, inşa edildi ve kullanılmaya başlandı.(Suleymanov, Zeynalov,2012) Bağımsızlığını kazanan Hazar Havzası ülkelerinden Kazakistan ve Azerbaycan büyük petrol potansiyellerini, Türkmenistan ise doğal gaz zenginliğini ekonomilerinde değişimi gerçekleştirmek için gerekli kaynakları sağlamak ve geçiş döneminin sıkıntılarını hafifletmek amacıyla bir an önce kullanma ihtiyacı duydular. Ancak mevcut boru hatları, Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisi çerçevesinde cumhuriyetler arası işbölümüne göre düzenlenmiş olduğundan, bunların ihrac amaçlı kullanım imkânları sınırlıydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya dışındaki üç kıyı devleti; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Hazar'ın önemi büyük oranda artmıştır. Bu ülkeler için Hazar enerji kaynaklarının geliştirilmesi ekonomilerini yeniden yapılandırma, kalkınma ve dünya ekonomisine entegre olma açısından önem arz etmektedir. Özellikle kaynakların amaçlar doğrultusunda geliştirilebilmesi için yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan üç devlet de batılı firmaları bölgede yatırım yapmaya ve enerji kaynaklarını çıkarmaya davet etmiştir. Azerbaycan ve Kazakistan petrol gelirlerinin ülkelerine hızla akmasını istemektedir.(Aras,2005) Dünyanın en önemli enerji kaynaklarından biri olan petrol, diğer enerji kaynaklarına göre daha geniş kullanım sahasına sahiptir. Petrol ürünlerinin maliyeti içerisinde temel yeri petrolün çıkarılması, taşınması ve dağıtılması için yapılan harcamalar önemli yer tutmaktadır. Enerji kaynakları sayesinde sahip olunan gelirlerin verimli şekilde kullanılması metodlarının hazırlanması yolu ile gayri-petrol sektörünün gelişimi, istikrarın, hızlı büyümenin ve reel gelirdeki artışın temini ile petrole dayalı tek yönlü ekonomiden vazgeçilmesi Azerbaycan ve diğer Hazar kıyısı Türk Cumhuriyetleri için çok önemlidir. Aras,2008)

	2000	2008	2009	2010	2011	2012
Nüfus (bin kişi)	8 114.3	8 897.0	8 997.6	9 111.1	9 235.1	9 305.1
Toplam GSMH (milyon \$)	5 272.8	48 852.5	44 297.0	52 909.3	63 402.5	64 412.5
Kişi Başına GSMH (\$)	662.9	5 603.3	5 018.2	5 922.0	7 003.4	
Toplam Yatırım Hacmi (milyon manat)	967.8	9 944.2	7 724.9	9 905.7	12 776.4	13 776.4
Dış Ticaret Hacmi(milyon \$)	2 917.3	54 926.0	20 824.5	27 960.8	36 326.9	36 529.9
İhracat (milyon \$)	1 745.2	47 756.0	14 701.4	21 360.2	26 570.9	26 670.9
İthalat (milyon \$)	1 172.1	7 170.0	6 123.1	6 600.6	9 756.0	9 859.0
Devlet Bütçesinin gelirleri(milyon manat)	714.6	10 762.7	10 325.9	11 403.0	15 700.7	17 360.7
Devlet Bütçesinin harcamaları(milyon manat)	764	10 774.2	10 503.9	11 765.9	15 396.2	17 796.2
Fertlerin gelirleri(milyon manat)	4 047.3	20 735.4	22 601.1	25 607.0	30 633.5	32 633.5
Çalışanların ortalama ücreti (milyon manat)	44.3	274.4	298	331.5	363.1	423.1
Resmi İşsiz Sayısı	43 739	44 481	41 100	38 966	38 330	37 330
TÜFE (önceki yıla oranı)	101.8	120.8	101.5	105.7	107.9	105.9
ÜFE (önceki yıla oranı)	129.7	123.4	80.6	130.5	133.5	123.5

Tablo-1. Azerbaycanın Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri **Kaynak:** ARDSK 2012 verileri

Hazar enerji kaynaklarının harekete geçirici unsur olmasının ardından, yabancı sermaye girişine paralel olarak ülkeye yapılan yardımlar ve uluslar arası mali kurumların açtığı krediler de artmıştır. Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde, dağılımının hayata getirdiği kaos ortamında devlet emlakının ve toplumsal servetin şahsi amaçlar doğrultusunda kullanılması ve dağıtılması sıradanlaşmıştır. Bu açıdan rüşvet ve yolsuzluk, toplumun Sovyet sisteminden miras aldığı ağır toplumsal hastalıklardan biridir. Her ne kadar daha sonra rüşvet ve yolsuzluk belirli şekil değişikliğine uğrasa da, varlığını toplumun genelinde yaygın şekilde hissettirmektedir. Öyle ki ülkede adeta resmi ve gayri resmi olmak üzere iki vergi sistemi mevcuttur. Gayri resmi verginin düzenleyici rolü, resmi verginin düzenleyici rolünden daha büyüktür. (Aras,2005)

2 Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra serbest piyasa ekonomisine geçmek maksadıyla bir çok reformlara imza atan Azerbaycan'ın ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde ülkenin en önemli kaynakları Hazar'da yerleşen petrol ve doğal gaz rezervlerinden oluşan petrol ve doğal gaz kaynaklarıydı. 1994 yılından itibaren Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle petrol ve doğal gaz anlaşmaları yapması ve bu çerçevede ortak faaliyetler gerçekleştirilmesi, ülkeye gelişmiş modern teknolojilerin getirilmesine, enerji sektörü altyapısının yeniden kurulmasına imkan sağlamıştır. Örneğin, "Asrın Anlaşması"nın ilk aşamasının gerçekleştirilmesi ile hem Azeri-Çırac-Güneşli projesinin petrol stoklarını değerlendirme sorunu başarıyla çözülmüş, hem Hazar'da yeni petrol üretime teknolojilerinden yararlanılmış, hem de Hazar petrolünün dünya piyasalarına ihracına ilişkin modern sistem kurulmuştur. Azerbaycan modern teknolojiyi ülkeye transfer ederek, enerji sanayisinin aktiflerini yenileme fırsatı bulmuş ve petrol-doğal gaz sanayisinin gelişmesine yardım edebilecek kurum ve kuruluşlar kurmuştur. Böylece modern araştırma, petrol ve doğal gaz çıkarma, işleme ve ulaşım teknolojilerinin ülkeye girmesi mümkün olmuştur. Bu bakımdan, Hazar enerji kaynaklarının üretim ve ihracına ilişkin yapılan anlaşma ve projeler, Azerbaycan'ın enerji sanayisi tarihinde yeni sayfa açmıştır. Günümüzün küresel rekabet ortamında, Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçiş ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla çeşitli programlarla kalkınma politikaları ve stratejileri belirleyen ülke yönetimi için bilinçli ve sistematik analizler yaparak, ülkenin potansiyel kaynaklarını ve imkanlarını en iyi şekilde kullanabilmesi ve yeni stratejiler geliştirebilmesi için, SWOT Analizi stratejik öneme sahiptir. Farklı sektörlerle yatırım yapabilme açısından, ülke ekonomisi hakkında makroekonomik, sektörel ve ekonomi dışı alanlara yönelik ampirik olmayan bir analiz, stratejik ön adım olarak gereklidir (Aras,2005). Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik açıdan güçlü yönlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

-Başta fiyat istikrarı olmak üzere genel olarak makroekonomik açıdan istikrarlı bir ortamın varlığı: Son 15 yıldır tek rakamlı enflasyon oranı seyredilmektedir. Fiyatların çok istikrarlı şekilde olduğu vurgulanabilir.

-Dış borçların GSMH'ya oranının yüksek olmaması: Ülkede bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda yaşanan siyasi, ekonomik istikrarsızlığın yanısıra Ermenistan ile Yukarı Karabağ savaşı nedeniyle 1995 yılına kadar makroekonomik göstergelerde istikrarsızlık gözlenmiştir. Ancak ülkede sağlanan siyasi istikrar ve ardından uygulamaya başlanan ekonomik politikalar ile birlikte, 1996 yılından itibaren ekonomide istikrarsızlık yerini istikrara bırakmıştır. Dolayısıyla yaklaşık 15 yıldır ülkede makroekonomik göstergelerde olumlu hava hakimdir. (Suleymanov, Zeynalov,2010)

- Döviz kurunun istikrarlı olması: Zaman zaman manat dolar ve euroya göre değer kazansa da genellikle uzun bir dönemdir istikrarlı bir seyir görülmektedir. Azerbaycan 1992 yılında "Ruble Bölgesi"nden çıkarak, milli para birimi olan Manatı tedavüle çıkarmıştır. İlk aşamada Ruble ile birlikte tedavüle olan Manat 1994 yılından

İtibaren ülkede tek resmi para birimi olmuştur. İthalatın önemli bir kısmının Ruble ile yapılması ve ithalatın yapıldığı ülkelerde, özellikle Rusya'da fiyatların liberalleşmeye paralel olarak yükselmesi sonucunda, Manat 1993'de Ruble karşısında değer kaybetmeye başladı. Öte yandan 1993-94 yıllarında bankacılık sektöründe yaşanan kriz ve Manat'ın değerine ilişkin beklentilerdeki olumsuzluk Manat'ın diğer ülke para birimleri karşısında değer kaybetmesine neden oldu. 2000 yılından itibaren manat istikrarlı bir seyir izlemektedir. 2006 yılı 1 Ocak tarihinden Azerbaycanda manatın denominasiyonu yapılarak paranın nominal değeri 5000 kat azaldılmış ve 1 Azn yaklaşık 1.2 ABD doları değerinde belirlenmiştir. (Araş, Suleymanov, 2010) Yaklaşık yedi yıldır bu kur kısa dalgalanmalar dışında pek değişmemiş ve çok zaman manat dolara göre değer kazanmıştır.

Ülkede sağlanan siyasi ve ardından ekonomik istikrar ile birlikte ülkede döviz kurları istikrarlı bir seyir izlemektedir.

-Ucuz işgücünün varlığı: Ülkede işsizlik oranının yüksek olması nedeniyle ücretler düşük seviyededir. Ülkede asgari ücret 93.5 Manat ortalama ücret 2012 yılı verilerine göre 360 manat civarındadır. Üretim faktörü olarak işgücü ödemeleri, toplam maliyetler bakımından avantaj sağlamaktadır. Neticede işgücünün ucuz olması, yatırım yapmayı teşvik eden unsurlardan biri olmaktadır.

Ekonomi Dışı Güçlü Yönler

-Nüfusun eğitim seviyesi: Her ne kadar ekonomik durumdaki gerileme ile birlikte şartların zorlaşmasına rağmen, Sovyet geleneğinin devamı olarak insanların eğitime karşı ilgi gösterdikleri görülmektedir. Ülkede okur-yazar oranı %98 ve lise-yüksek öğrenimli nüfus oranı %60 civarındadır. Her bir ülkede, ekonomik kalkınma için öncelikle siyasi istikrar ve bu istikrarı devam ettirecek bir iradenin yöneticilerde olmalıdır. Siyasi istikrar, yürütülen ekonomik programın kesintiye uğramayacağını göstergesi olarak piyasalara güven vermektedir. Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından sağlanan siyasi istikrar ve var olan siyasi istikrarı devam için gereken irade adına endişeye sevk edici belirsizlikler İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ile minimum seviyeye çekilerek beklentiler olumlu kılınmıştır.

-Stratejik konumu: Asya ülkelerinin Avrupa'ya geçiş koridorunda yer almasının yanısıra İran'a ve Rusya'ya sınır olması nedeniyle de stratejik konumu itibarıyla ABD ve Avrupa ülkeleri için önem taşımaktadır. Asırlar boyunca Doğunun zenginliklerini Batıya taşıyan kervanların geçtiği, beş Türk Cumhuriyeti'nin yanı sıra, Tacikistan, Gürcistan ve Ermenistan'ı da kapsayan, Karadeniz'den Çin'e tarihi İpek Yolu'nun 21. yüzyıla bir iletişim, ulaşım ve enerji koridoru olarak taşınmasını öngören ve 1998'de Bakü'de imzalanan anlaşma ile Azerbaycan global ekonomik ilişkiler zincirine yeni bir halka eklemiştir.

Ülke ekonomisinin zayıf yönleri ise makroekonomik açıdan

-İşsizlik sorunu: Resmi istatistikler Azerbaycan'da işsizlik oranının %1.5 civarında olduğunu ifade etmesine karşın, uluslararası kuruluşları verdiği bilgilere, yapılan farklı hesaplamalara ve uzmanların kanaatine göre bu oran %16-25 arasındadır. Dolayısıyla ülkede işsizlik oranının bir hayli yüksektir.

-Petrol ve petrol gelirlerinin ihracat içindeki payı %90 civarındadır. Öte yandan bütçe gelirlerinin ise %75'i petrol ve petrol ile ilgili alanlardan elde edilmektedir. Böylece, bütçenin petrol gelirlerinden, petrol gelirlerinin ise dünya piyasalarındaki konjoktüre bağımlı olması 'Hollanda Hastalığı' tehlikesi ile Azerbaycan'ı karşı karşıya getirmiştir. (Sabiroglu, 2001) İşsizlik seviyesinin nedenlerinden birisi, Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgalinin ardından 1 milyon civarında insanı mecburi göçe maruz kalmasıdır. Öte yandan değişim sürecinde modern üretim ile rekabet gücünde olmayan işyerlerinin kapanmasının ardından işini kaybedenler de işsizler ordusundaki en önemli oranı oluşturmaktadır. Eğitimli ve kalifiye yurtdışına göçü: İstihdam imkanının yetersizliği nedeniyle eğitimli ve kalifiye işgücünü yurtdışı göç etmiştir. Kalifiye ve eğitimli işgücünün büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında gençler ve orta yaşlı insanların oranının daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. "Beyin göçü" olarak ifade edilebilecek olan sözkonusu sürecinin özellikle son yıllarda daha fazla arttığı görülmektedir.

-Büyük işletmelerin özelleştirme sürecinin yavaş işlemesi:

-Bürokrasi ve yolsuzluk her ne kadar da her yıl daha da azalsa da yine de geçiş sürecinin önemli problemi olarak öncül yer tutur.

-İhracatın ve devlet bütçesinin petrol gelirlerine bağımlı olması:

- İşsizlik seviyesinin nedenlerinden birisi, Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgalinin ardından 1 milyon civarında insanı mecburi göçe maruz kalmasıdır. Öte yandan değişim sürecinde modern üretim ile rekabet gücünde olmayan işyerlerinin kapanmasının ardından işini kaybedenler de işsizler ordusundaki en önemli oranı oluşturmaktadır. Eğitimli ve kalifiye yurtdışına göçü: İstihdam imkanının yetersizliği nedeniyle eğitimli ve kalifiye işgücünü yurtdışı göç etmiştir. Kalifiye ve eğitimli işgücünün büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında gençler ve orta yaşlı insanların oranının daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. "Beyin göçü" olarak ifade edilebilecek olan sözkonusu sürecinin özellikle son yıllarda daha fazla arttığı görülmektedir.

-Büyük işletmelerin özelleştirme sürecinin yavaş işlemesi:

Öte yandan gelir dağılımında da adaletsizlik vardır. Özellikle petrol ve petrole dayalı sektörlerde çalışanların ekonomik durumları çok iyi iken diğer sektörlerde çalışanların gelir seviyesi çok düşüktür. Bu ise belirli oranda nüfusu lüks tüketime yönelmektedir. Ülkede orta tabakanın henüz tam oluşmadığı görülmektedir.

-Tekelcilik ve haksız rekabet ortamının olması:

Ülkede işletmecilerin karşılaştığı başlıca problemlerden biri de monopollerin varlığı ya da haksız rekabet ortamının olmasıdır. Belirli alanlarda monopollerin varlığı özel teşebbüsün gelişmesini ve kaynakların verimli kullanımını engellemektedir. Tekellerin varlığı fiyatların zaman zaman kaotik şekilde artmasını da neden olmaktadır.

-Döviz kurunda dalgalanma beklentisi nedeniyle yerli para birimine duyulan güven eksikliği.

Bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan siyasi ve ekonomik krizler ortamında yaşanan enflasyonist süreç ve devalüasyonlarla insanların yerli para birimine karşı itimadı oluşmamıştır.

-Kayıt dışı ekonomi: Ülkede kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranı yüksektir. Hatta Azerbaycan, BDT devletleri ile mukayesede yolsuzluğun seviyesine göre olduğu gibi kayıt dışı ekonominin hacmine göre de ilk sıralarda yer almaktadır.

Ekonomide kayıt dışını tercih eden veya tercih etmek zorunda kalan özel sektörün karşısına çıkan temel problem ise rüşvet olmaktadır. Resmi verilere göre kayıt dışı ekonomi GSMH'nın %18-20'sine tekabül etmektedir. Ancak yapılan bazı değerlendirmelerde, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınan ekonomik faaliyetlerden daha büyük olduğu hesaplanmaktadır. Dünya Bankası uzmanlarına göre kayıt dışı ekonominin hacmi GSMH'nın %60'ından fazladır. GSMH'nın %60'ını kayıt dışı olarak kabul edildiğinde bu oran 8-10 milyar dolara tekabül etmektedir. Bazı uzmanlar bu oranın %80 olduğunu iddia etmektedirler. Rakamlar farklı olmakla birlikte genel anlamda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yüksek olduğu görülmektedir.

-Altyapı yetersizliği ve eski teknoloji: Tarım ve hayvancılık için gereken sulama v.b. altyapı yetersizdir. Öte yandan tarım ve hayvancılık için gereken teknoloji hem eski hem de yetersizdir. Turizm sektörü içinde gereken yol, ulaşım araçları ve konaklama tesisleri hem yetersiz hem de eskidir. Sanayi sektörüne ilişkin altyapının da yetersiz ve eski teknolojiye sahip olduğu görülmektedir. Bu da günümüz modern teknolojisi ile hem ucuza hem de kaliteli olarak üretilen dünya piyasasında üretim yapmaya imkan vermemektedir. Petrol ve doğal gaz üretimine bağımlı bir ekonomik yapı neden ile diğer sektörlerin gereken ilgiden yoksun olması. Bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan bankacılık krizlerinin ardından finans sektörünün merkezinde yer alan bankacılık sektörü henüz gelişmemiştir. Büyük ölçekli işletmelerin özelleştirmesinin gerçekleştirilememesi menkul kıymetler piyasasının gelişmemesinde en önemli etken olmuştur.

Gelir düzeyinin düşük olması ise sigortacılık sektörünün gelişmesine engel olmuştur.

-Sektörel monopollerin varlığı: Monopollerin bazı sektörlerde varlığı, sözkonusu sektörlerde üretilen ürünün kalitesine, fiyatına olumsuz etkide bulunmakta ve üretim kaynaklarının verimli kullanımına engel olmaktadır.

-Hollanda Hastalığı tehlikesi: İhracat, yabancı yatırımların petrol ve doğal gaz üretimine yönelmesi, ihracatın petrol ve doğal gaz ağırlıklı olması, bütçe gelirlerinin yine petrol ve doğal gaza bağımlı olması nedeniyle sektörel açıdan ekonominin petrol ve doğal gaza bağımlı olduğu görülmektedir. 2006 yılından itibaren ise petrol ihracındaki artışla birlikte bu bağımlılık daha da artacaktır.

- Bölgesel kalkınmada dengesizlik:

Öte yandan iktisadi işletmelerin daha çok Bakü ve civarında toplanmış olması ve vergi gelirlerinin Bakü ve civarından elde edilmesi nedeniyle de ülke bölgesel olarak Bakü ve civarına bağımlılık gösteren bir ekonomik yapıya sahiptir. - Bağımsızlık sonrasında daha çok petrol ve doğal gaz üretimine ilişkin olarak enerji sektörü yabancı ve yerli yatırımcı açısından dikkat merkezinde olmuştur. Yine kalifiye işgücü de daha çok bu sektörde iş bulmaya çalışmıştır. Hem yatırım hem de kalifiye işgücünün tek bir sektöre yönelmesi sonucunda diğer sektörlerde arz edilen ciddi bir gelişme olmamıştır.

Ekonomi dışı zayıf yönler ise aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

-Bölgearası ulaşım engeli: Ermeni işgalinin ardından, Nahçıvan ile ülkenin diğer bölgeleri arasında ulaşım imkan veren 130 km'lik demir yoluşgal edilmiştir. Dolayısıyla Yukarı Karabağ topraklarının Ermeniler tarafından işgal edilmiş olması nedeniyle, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın diğer bölgeleri arasında kara ve demir yolu ulaşımı yapılamamaktadır.

Günümüzde Nahçıvan'a yolcu ve yük ulaşım imkanı ancak İran üzerinden yapılabilmektedir. -Zihniyet değişimi: Sovyet rejiminden, serbest piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçiş sürecinde zihniyet değişimi henüz gerçekleşmemiş, daha doğrusu tamamlanmamıştır. Sovyet sistemine benzer bir bakış açısıyla problemlerin değerlendirilmesi ve çözümlerinde bulunulması sözkonusudur. Bu ise ekonomik açıdan piyasa ekonomisinin ülkede yerleşmesini geciktirmektedir. Elbetteki zihniyet değişimi bir süreçtir, zamana ihtiyaç vardır.

Tehditler

Ekonomik Tehditler

-Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar. Petrol fiyatlarındaki dalgalanma ekonomik açıdan en önemli tehdittir.

-Yukarı Karabağ probleminin devam etmesi: Yukarı Karabağ henüz Ermeni işgalinden kurtulamamıştır. Bu bölgeye yakın sınırlarda zaman zaman çatışmalar da olmaktadır. Sorunun diyalog ile çözümlenmesi halinde güç kullanılarak işgal edilen toprakların alınması kararlılığı, ülkenin muhtemel bir savaş ile karşı karşıya olması demektir. Bu problem yabancı yatırımcı açısından, özellikle petrol dışı sektörlerle yatırım yapmada caydırıcı bir etkiye neden olmaktadır.

2012 yılına kadar yapılan toplam 100 milyar dolarlık yatırımların %70'i yabancı yatırımdır. Yabancı yatırımlardan doğrudan yatırımların ise sadece %30'ü petrol dışı sektörlerle plase edilmiştir. Yerli müteşebbislerinde petrol dışı sektörlerle ciddi şekilde yatırım yapmadığı görülmektedir.

Sınır ülkelerin konumu: Diğer sınır devletlerinden; Gürcistan'da zaman zaman yaşanan siyasi ve sosyal problemler, Rusya ile sınırda yer alan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde Çeçenistan problemi nedeniyle zaman zaman yaşanan hadiseler ve İran'ın siyasi yapısı nedeni ile dış dünya ile hassas ilişki içerisinde olması yabancı ve yerli yatırımcı için olumsuz etki yaratmaktadır. Azerbaycan'a yapılacak olan yatırım, özellikle büyük ölçekli yatırımlar, sadece ülke içi potansiyeli dikkate alınarak yapılmak istenmeyecektir. Yatırımcı bölgedeki diğer ülkeleri de dikkate alarak yatırım yapmayı isteyecektir. Azerbaycan'ın sınır ülkelerinde zaman zaman yaşanan hadiseler sınırda problemlere neden olmakta, dış ticareti olumsuz şekilde etkilemektedir. Veya hassas ilişkiler içerinde olunması ise dış ticareti olumsuz etkilediğinden yabancı yatırımcıya yine olumsuz şekilde etkide bulunmaktadır.(Aras,2005)

-Hazar'ın statü sorunu: Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenememesinden kaynaklanan sorunlar da ülke ekonomisinin kalkınmasına olumsuz etkide bulunmaktadır. Bazı petrol yataklarının tartışılabilir olması nedeniyle, petrol şirketleri sözkonusu yataklarda petrol üretimi yapmak istememektedirler. Petrol ve doğal gaz rezervlerinin yanı sıra çok önemli balık ve havyar potansiyeline sahip olan Hazar'ın bu ekonomik imkanları da verimli şekilde kullanılamamaktadır.Öte yandan Hazar'da çevre kirliliği sorunu da zararlı dışsallık olarak ekonomiye olumsuz etkide bulunmaktadır. Statü sorunu Hazar'da deniz ulaşımının gelişmesine de engel olmaktadır.

-Deniz ve okyanus çıkışının olmaması:Ülkenin deniz ve okyanus çıkışının olmaması ise kıtalararası ulaşımda deniz yolu taşımacılığından faydalanılamamasına neden olmaktadır.

3 Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçişte Karşılaştığı Sorunlar Ve Çözüm Arayışları

SWOT analizi çerçevesinde Azerbaycan ekonomisinin ülke ekonomik açıdan iç bünyesine bakan yönleriyle güçlü ve zayıf yönlerin yanı sıra dış dünyaya bakan yönleriyle fırsat ve tehditler ana hatlarıyla sıralanmıştır.

Yabancı ve yerli yatırımcıların yapacakları yatırımlara ilişkin verecekleri kararlar açısından ilk stratejik adımı, ülke ekonomisinin ülke içi güçlü ve zayıf yanları ve ülke dışına bakan yönleriyle fırsat ve tehditleri dikkate alarak atmaları uygun olacaktır. Güçlü yönlerin fırsatlarla uyum içinde olduğu alanlara yatırım yapılmasının planlanması uygun olacaktır. Yatırımcılar ancak bu adım sonrasında verecekleri karar doğrultusunda alt sektör, ürün ve bölge bazında karar vermeleri mümkün olacaktır. İlk adım sonrasında hukuki ve diplomatik destek ve güvencenin yanı sıra bireysel ilişkilerin gerekliliğine de ayrıca dikkat çekmek gerekir.

Yukarıdaki analizde dikkat çekilen güçlü ve zayıf yönler ülkenin ekonomik kalkınmasında hangi sektörlerle ve ne şekilde, ülkenin fırsat ve endişeleri ise hem ekonomik kalkınma hem de dünya ekonomisine entegrasyon açısından siyasi irade tarafından alınacak kararlar, yapılacak programlar, belirlenecek projeler için de önem arz etmektedir.(Aslanlı,2004)

Ülke yönetimi güçlü yönler ile fırsatların uyumlaştıracak, bir başka ifadeyle ekonominin güçlü yönlerini fırsatlardan yararlanacak şekilde kullanacak kararlar almalı ve uygulamalıdır. Öte yandan zayıf yönleri güçlü yönlerle dönüştürecek tehditlerin güçlü yanlar ile bütünleştirilebilecek fırsatlara dönüştürüleceği stratejik karar ve politikalar geliştirmelidir. (Bağırzade, 2009)

Ülke yönetiminin gerekli yatırım ikliminin oluşturulmasında daha gerçekçi, kararlı ve güven verici adımları atması, teşvikleri sağlaması, yatırım iklimini olumsuz şekilde etkileyen zayıf yönleri ve tehdit eden unsurları giderici ekonomik, siyasi ve sosyal politikalar belirlemesi ve daha da önemlisi belirlediği politikalar doğrultusunda fiili adımlar atması gerekmektedir.Dış ticarete 150'den fazla ülke ile ekonomik ilişkiye giren Azerbaycan bir çok uluslararası ve bazı bölgesel organizasyonların üyesidir. Yapılan petrol anlaşmaları, petrol anlaşmalarına destek veren ülkeler, ülkelere ait petrol şirketleri ve yapılan yatırımların vermiş olduğu güven ortamı da ülkede mevcuttur.

-Serbest piyasaya geçişte bölgedeki ülkelere göre daha önde olması.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, bölgede bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetler ile mukayese edildiğinde, hukuki ve kurumsal altyapıyı gerçekleştirmede daha önde bulunmaktadır.

-Bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında en fazla yabancı yatırım yapıldığı ülke olması:

Bölgede bağımsızlığını kazanan diğer ülkeler ile mukayese edildiğinde en fazla yabancı yatırımın Azerbaycan'a yapıldığı görülmektedir. Bu ise petrol üretimine başlanmasından sonraki süreçte, diğer sektörlerle yatırım yapılmasında, yatırımcı için olumlu bir gösterge olacaktır.

-Petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkeler arasında yer alması.

Petrol yataklarının keşfinin ardından yapılan çalışmalarla, 2005 yılından itibaren petrolün, 2006 yılından itibaren ise doğal gaz ihracatçı ülkeler arasında yer alacak olması, ülkeye yabancı yatırımları çekme ve dünya ekonomisine entegre etmek bakımından en önemli fırsatlardan biridir.

Ekonomi Dışı Fırsatlar

-Tarihi geçit ve ticari yollar üzerinde olması:

Coğrafi konumu ile Azerbaycan, iki kıtayı ve üç deniz havzasını birbirine bağlayan Yeni İpek Yolu gibi çok önemli tarihi ve ticari yolların geçiş güzergahında yer almaktadır.

-Bölge ülkeleri arasında demokrasiye geçişte aldığı mesafe:

Bölgede bağımsızlığını kazanan yeni ülkeler arasında demokrasiye geçişte daha önde bulunmaktadır. Bu özellik, bölge pazarına yönelik yatırımların Azerbaycan'da yapılmasına imkan vermektedir.

-Bölge ülkeleri arasında istikrarlı ve daha demokratik bir yönetimin varlığı.

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından ülkede sağlanan siyasi istikrar ve iktidarın demokratik tutumu diğer bölge ülkelerine göre yatırımcının Azerbaycan'ı tercihinde etkin olmaktadır.

Yatırım İklimindeki Olumsuzluklar

Azerbaycan'da yatırım ikliminin elverişliliği bakımından, vergi oranlarının yüksekliği, rüşvet, yolsuzluk ve monopollerin varlığı, gerekli kanuni düzenlemelerin yetersizliği gibi olumsuzluklar müteşebbisler açısından endişe edilen konuların başında gelmektedir. Geçiş süreci yaşayan ülkelerde rekabet politikası esas unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ekonomide aynı şartların olmaması iş adamlarının faaliyetlerini engellemekte, iktisadi gelişmeyi geciktirmektedir. Azerbaycan hükümeti tarafından ekonomide eşitsizlik ortamının giderilmesine ilişkin bazı önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Yolsuzluk ile mücadele programının kabulü buna örnek gösterilebilir. Vergi oranlarının yüksek olması nedeniyle, özel sektörün kayıt dışı faaliyete üstünlük verdiği görülmektedir. Özel işletmelerin büyük bir kısmı, istihdam ettiği personeline verdikleri ücretlerin büyük kısmını gayri resmi olarak vermektedirler. Kayıt dışı ekonomi daha çok silah, narkotik maddeler ve pornografik ürünlerin kanunsuz üretimi ve satışı olarak algılanmasına karşın, Azerbaycan'da esas olarak en basit üretim, ticaret ve hizmet alanlarında kayıt dışı ekonomik faaliyetler yürütülmektedir.(Bağırzade, 2007).Yapılan bazı değerlendirmelerde, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınan ekonomik faaliyetlerden daha büyük olduğu hesaplanmaktadır. Azerbaycan'da yapılan yabancı yatırımların %80'inin petrol sektörüne olduğu görülmektedir. Sektörel yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nın önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Petrol sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde de dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu durum 1998 Rusya krizinde açıkça görülmüştür. Kısaca Azerbaycan ekonomik açıdan "Hollanda Sendromu" diye ifade edilen, bir bölgenin veya bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer bölgelerin veya sektörlerin çökmesi sonucunu doğuracak bir tehlike ile karşı karşıyadır.

Ekonomik gelişmenin sadece doğal kaynakların ihracı üzerine kurulması halinde ülke rezervlerinin tükenmesi ve sosyal adalet ilkesinin aksine olarak nüfusun yalnız küçük bir grubunun faydalanması, çoğunluğun yaşam düzeyinin düşmesi sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla ekonomilerini sadece doğal kaynaklara ve tek sektöre dayandıran ülkelerin hem iç hem de dış ilişkilerde bağımsızlıklarını zedeleme durumu olabilecektir. Ekonominin sadece enerji sektörüne bağımlı olması bazı sosyo-ekonomik olumsuz sonuçlar da doğurabilecektir. Enerji sektörüne vasıflı işgücü ve araçların akımı diğer sektörlerin gelişim potansiyelini olumsuz yönde etkileyecektir. Petrol gelirlerinin ithal malları alımında harcanması, özellikle yatırım malları yerine tüketim malları ithal edilmesi durumunda, ülkenin ticaret bilançosu da açık verebilecektir.

Azerbaycan ekonomisine yabancı yatırım akımının güçlendirilmesi ve onların korunması için her türlü şartların yerine getirilmesi, "Hollanda Sendromu"ndan kurtuluş için ekonomi politikalarının temel amaçları arasında yer almaktadır.(Bulut, Suleymanov, 2012) Bu politikaların başında yatırım ikliminin elverişli kılınması gelmektedir. Bunun gerçekleşmesi için; önce ticari olmayan risklerin ortadan kaldırılması, vergi oranları, vergi toplama sistemi ve etiği, yabancı sermayeyi güvenceye alıcı hukuki ve idari düzenlemelerin varlığı ve icraatı, vergi ve gümrük sistemlerinin optimizasyonu ile ilgili düzenlemeler yapılmalıdır.Hollanda Hastalığı dışında Azerbaycan açısından yabancı sermayeden kaynaklanan problemler şunlardır: Ülkenin dış borcunun artması,yabancı sermayeli ve müşterek işletmelerin faaliyetlerinin daha çok erken gelir getiren hammadde yönlü ve hizmet sahalarına yönelmesi,ülkenin üretim sanayisi sahalarına yabancı sermaye yatırımının çok az olması,yatırımların hemen hepsinin Abşeron bölgesinde toplanması sonucu, diğer bölgelerde yabancı sermayenin yok denecek kadar az olması,

Uluslararası finans kuruluşlarından alınan krediler ve finans kuruluşlarının verdikleri tavsiyelerin ülkede makroekonomik istikrarın sağlanmasında büyük rol oynamasına karşın, reel sektörde üretimin seviyesinin ve veriminin yükseltilmesi ve halkın sosyal güvenliğinin artması gibi sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde fark edilir bir değişiklikler sağlamamasıdır. Ülkede işletmecilerin karşılaştığı başlıca problemlerden biri de tekelcilik eğilimleridir. Bazı şirketlerin, iş adamlarının belirli alanları monopolleştirmesi özel teşebbüsün gelişmesinin karşısına engel koymakta hatta iş yerlerinin kapatılmasına neden olmaktadır. Azerbaycan'da özel teşebbüsün gelişmesine tekelcilik ve haksız rekabet engel olmaktadır. Tekellerin varlığı fiyatların kaotik şekilde artmasını da netice vermektedir.

4 Sonuç

Kısaca Azerbaycan ekonomik açıdan “Hollanda Hastalığı” diye ifade edilen ve en genel anlamda; bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer sektörlerin gelişmemesi sonucunu doğuracak bir tehlike ile karşı karşıyadır. Hatta Azerbaycan'ın bir sektöre bağımlılığın ötesinde bir bölgeye bağımlılık tehlikesi ile de karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinin gelişimini ana hatlarıyla incelememiz sonucu, 1991-1996 yılları arası dönemde ekonominin neredeyse tüm parametrelerinde önemli gerilemelerin, 1996 yılından başlayarak ise istikrarın sağlanması ve 1998 Rusya ve 2008 dünya ekonomik krizlerinin etkileri dışında pozitif yönde gelişmelerin yaşandığı ortaya çıkmıştır. Özellikle petrol ve doğalgaz sektöründe yaşanan hızlı gelişim süreçlerinin etkisiyle 2000'li yıllarda temel ekonomik parametrelerde çok büyük iyileşmeler kaydedilmiş ve bunun önümüzdeki yıllarda da devam edeceği öngörülmektedir. Böylece bağımsızlık sonrası ekonomide yaşanan tüm olumlu ve olumsuz süreçlere rağmen 1991-2013 yılları arasında GSYİH hacmi (diğer ifadeyle Azerbaycan Ekonomisinin büyüklüğü) yaklaşık 120 defa, kişi başına GSYİH hacmi 400 defa, devlet bütçe harcamaları 280 defa, toplam dış ticaret hacmi 30 defa, ihracat 10 defa, ithalat ise 10 defa artmış ve bugün Azerbaycan ekonomisinin tüm temel kantitatif parametreleri üzerine Güney Kafkasya'da lider konumdadır. Azerbaycan'ın dış borç miktarı 2013 yılı başı itibarıyla 5.688 milyar ABD dolarıdır. Bu miktar GSMH'nin %13.6'sına tekabül etmektedir. Kişi başına düşen dış borç miktarına göre, BDT ülkeleri ile karşılaştırıldığında sıralamada ortalarda yer almaktadır. Fakat bağımsızlık sonrası yaşanan tüm pozitif gelişmelere ve hükümetler tarafından uygulanan çözüm stratejileri ve politikalarına rağmen, Azerbaycan Ekonomisinde hala belli sorunlar yaşanmaktadır ki, bunlardan da en önemlileri ekonominin önemli ölçüde petrol sektörüne bağımlı hale gelmesi, istihdam dostu ekonomik büyüme modeline geçilememesi, bölgesel dengesizlik, tarım sektörünün verimsizliği, Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerinin Ermenistan tarafından işgalinin doğurduğu sosyo-ekonomik sorunlar, yüksek faizler, yüksek vergi yükü, kamu hizmetlerinin yeteri kadar gelişmemesi, şirketleşme oranının düşüklüğü, kurumsal yönetim geleneğinin zayıf olması, “nakit ekonomisi”nin yaygın olması, suni tekelcilik, kayıtdışılık, yolsuzluk ve çeşitli altyapı sorunlarıdır. Ekonomide yaşanan mevcut sorunların çözümü konusunda aşağıdaki yönlerde politika önlemlerinin alınması etkili olabilir:

- Sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması, istihdam düzeyinin yükseltilmesi, yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımında adaletsizliğin azaltılması, regionlar arasında farklı gelişim düzeyinin azaltılması, petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi yönündeki hükümetin 2008-2012 ve 2013-2015 programlarının takibi ve bu yönlü hükümet politikalarının sürekliliği:

- Serbest Piyasa geçit sürecinde yasaların uygulanabilirliği ve dünyadaki gelişmiş ülkelerin tecrübesinden yararlanma

- Doğal kaynaklara dayanan ekonomik büyüme modelinden yüksek teknoloji ve verimliliğe dayanan ekonomik büyüme modeline geçilmesi gerekir. Bunun için ülkeye yeni teknoloji transferinin teşviki, teknoparkların kurulması, bilim-ekonomi işbirliğinin en mükemmel modellerinin uygulanması, ekonomide kaynak tahsisi ve kullanımı alanında verimlilik artışına yol açan modern üretim ve yönetim sistemlerinin ve optimal büyüklükteki ekonomik birimlerin oluşturulması, eğitimin, özellikler de teknik eğitimin kalitesinin yükseltilmesi

- Petrol fonunda biriken yaklaşık 50 milyar dolarlık rözervin verimli kullanılması. Bu kaynaktan yatırımcıların etkili kullanılması ve bu kaynakların yurt içinde ve yurt dışında etkili yatırımlarla daha da artırılarak petrol sonrası dönemin sigortalıması ve güvence altına alınması.

- Yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin azaltılması amacıyla, yoksullukla mücadelenin mevcut politika mekanizmalarının geliştirilmesi, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında mali politika araçlarının aktif şekilde kullanılması gerekir.

- Enflasyonla mücadelenin devamlılığını sağlayacak ve enflasyonun ekonomik sistem üzerindeki olumsuz etkilerini minimize edecek politikaların geliştirilmesi.

- Faiz politikasının kayıtdışı tasarrufları yatırım şeklinde resmi sektöre kazandırma etkisinin yükseltilmesi gerekir. Bu açıdan mevduatlara uygulanan ortalama faiz derecesi ile sermayenin kayıtdışı sektörde ortalama getiri derecesi arasındaki farkın minimize edilmesi, yatırım kredilerine uygulanan faiz derecesinin resmi sektörde yatırım faaliyetlerini özendirerek etkiye kavuşturulması etkili olabilir.

-Ülkede makroekonomik istikrarın önemli unsuru olan döviz gelirlerinin uzun vadede devamlılığının sağlanması açısından ihraç gelirlerinin petrole bağımlılığının azaltılması amacıyla petrol dışı sektörlerin ihrac potansiyelinin artırılması yönünde politika önlemlerinin alınması gerekir

-Bütçe dengesinin devamlılığının ve bütçenin sosyo-ekonomik fonksiyonlarının daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinin sağlanması amacıyla, onun petrol faktörüne bağımlılığının zamanla azaltılması ve vergiler gibi devamlı gelir kaynakları ile finanse edilme düzeyinin yükseltilmesi gerekir

-Hem ekonomik kalkınmayı hızlandırması, hem de kayıtdışı sektörü sınırlayıcı etkiye sahip olması düşünülerek, petrol dışı sektörde yabancı yatırımları özendirici politikaların geliştirilmesi.

-Girişimciler için devlet teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi gerekir. Bu bakımdan yeni girişimciler için teşviklerin genişletilmesi, Girişimciliğe Destek Ulusal Fonu'nun ucuz kredilendirme mekanizmasının geliştirilmesi, tarım sektöründe uygulanan teşvik mekanizmasının etkinliğinin artırılması, girişimcilere devlet tarafından bilimsel ve bilgi edinme desteğinin genişletilmesi, girişimcilerin devlet tarafından ödüllendirilme mekanizmasının geliştirilmesi önlemleri etkili olacaktır.

-Girişimcilik altyapısının geliştirilmesi gerekir. Bu bakımdan özellikle sermaye ve sigorta piyasasının geliştirilmesi, organize sanayi bölgelerinin oluşturulması, danışmanlık hizmetleri sektörünün ve fuarcılık altyapısının geliştirilmesi önem arz etmektedir.

- Ülkede girişimcilerin hak ve menfaatlerinin sağlanması düzeyinin daha da yükseltilmesi gerekir. Bu açıdan girişimcilerin organize olma düzeyinin yükseltilmesi, resmi işlemlerdeki gecikmelerin önlenmesi ve fikri mülkiyet veya telif haklarının korunması zorunludur.

- Kayıtdışı ekonomiyle mücadele politikasının geliştirilmesi gerekir. Bu yönde kayıtdışı ekonomiyle mücadele alanında devlet programının hazırlanması, resmi merkezi kurumun oluşturulması, istatistik verilerin geliştirilmesi, cezaların sertleştirilmesi, yasal boşlukların giderilmesi.

Kaynakça

- Aras, Osman Nuri, Suleymanov, Elchin and Zeynalov, Ayaz, Azerbaycanın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi (Azerbaijan's Energy Source Revenues and Their Effect on the Economy of the Country) (December 27, 2012). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2194173> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2194173>
- Bulut, Cihan and Suleymanov, Elchin, Azerbaycanın Hollanda Hastalığı Problemini Önleme Stratejilerinde Türkiye İle Yapılan Ekonomik İlişkilerin Önemi (Importance of Economic Collaboration between Azerbaijan and Turkey in Preventing Dutch Disease in Azerbaijan) (October 17, 2012). International Symposium on Regional Cooperation and Development on October 17-20, 2012 (Erzurum, Turkey) , sähifə/sähifə aralığı: 99-117, Okt 2012. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2172960> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2172960>
- Suleymanov, Elchin and Zeynalov, Ayaz, Azerbaycan Ekonomisinin Bagimsizlik Sonrasi Makroekonomik Gostericilerinin Ekonomik Istikrar Acisindan Genel Degerlendirilmesi (The General Assessment of Macroeconomic Indicators of Azerbaijan Economy after Independence from the Economic Stability Point of View) (October 28, 2009). Journal of Qafquaz University, 2009. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2167943>
- Aras, O. N. (2005). *Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları*. Bakü: TÜSİAB Yayın No: 2005-001.
- AR Merkezi Bankı. (2012). *2011 İllik Hesabat*. Bakı.
- Aras Osman Nuri, *Azerbaycanın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi* , *Derin Yayınları* ,İstanbul, 2008
- Aras Osman Nuri, Elçin Süleymanov “Azerbaycan Ekonomisi” Şark-Garb Matbaası , Bakü, 2010.
- Aslanlı Araz, “Bakü-Tiflis-Ceyhan: Petrolün Ötesinde Önem Taşıyan Hat”, *TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi*, 05.10.2004, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=48&sayfa=53>. (25.12.2007).
- Atakışiyev Mushfig, *New Oil Policy and Economic Development in Azerbaijan*, Aspoligraf, Bakü, 2007.
- Bağırzade, E. R. (2007). *Kayıtdışı Ekonominin Temel Özendirici Faktörlerinden Biri Gibi Yolsuzluk ve Onunla Mücadelenin Azerbaycan Girişimleri*. Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Ocak, Sayı: 11. 5 Ocak 2011 tarihinde <http://www.akademikbakis.org/sayi11/makale/kayitdisi.pdf> adresinden erişildi.
- Bağırzade, E. R. (2009). *Müstegil Azerbaycanda Reallaşdırılan İktisadi Siyasetin Leqallaşdırma Aspektleri*. “Heyder Eliyev İktisadi İnkişaf Stratejiyasının Tentenesi” Mövzusunda Keçirilmiş Elmi-Praktiki Konfransın Tezisləri, Bakı: İktisad Universiteti, 141-145
- Bağirov S., "Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History", *Journal of International Affair*, June 1996, s.28.
- *BP Statistical Review of World Energy 2011*, <http://www.bp.com/centres/energy>, (07.04.2012).

- Cornell Svante E. - Ismailzade Fariz, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan", *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, (Edited by S. Frederick Starr and Svante E. Cornell), 2005, ss.61-84.
- *Doing Business in Azerbaijan*, Baker&McKenzie, May 2012.
- Eldaroğlu Ekber, "Neft Fondunun Vesaitleri Hansı İstişamete Yönelidilmelidir?", *Azərbaycan Milli Demokratiya Fondu, "Azərbaycan" Bülleteni - 25 (145)*, 21 İyun 2001.
- Sabiroğlu İlkin, "Neft Böhranları ve Holland Sindromu", *Azərbaycan Milli Demokratiya Fondu Azərbaycan Bülleteni, No: 19 (139)*, 10 May 2001.
- Süleymanov Elçin, Zeynalov Ayaz, "*Azərbaycan Respublikasının Xalis İxrac Funksiyası və Xarici Ticarət Multipikatoru*", Azərbaycan, Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asya III beynəlxalq Konfrans 15-17 Oktyabr 2010 Qafqaz Universiteti, səhifə/səhifə aralığı: 124-125, Okt 2010 ,